

Tomáš Poláček

Na ramenách obrov

psychológia hrdinov

„Nemo vir est qui mundum non reddat meliorem.“

„Čo je to za človeka, ktorý nechce zmeniť svet k lepšiemu.“
antická múdrosť

„O tých, ktorí sa starajú, bude postarané.“
Edward F. Edinger

Venujem svojim rodičom.

Tomáš Poláček

Na ramenách obrov psychológia hrdinov

Upozornenie pre čitateľov a používateľov tejto knihy

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť tejto tlačenej či elektronickej knihy nesmie byť reprodukováná a šírená v papierovej, elektronickej či inej podobe bez predchádzajúceho písomného súhlasu nakladateľa. Neoprávnené použitie tejto knihy bude trestne stíhané.

Automatizovaná analýza textov alebo dát v zmysle čl. 4 smernice 2019/790/EÚ a použitie tejto knihy na tréningovanie AI sú bez súhlasu nositeľa práv zakázané.

Tomáš Poláček

NA RAMENÁCH OBROV psychológia hrdinov

Recenzent: prof. PhDr. Ing. Ladislav Bučko, PhD.

Odborná konzultantka: PhDr. Bc. Andrea Ševčovičová, PhD.

© Grada Publishing, a.s., 2025

Cover Photo @ shutterstock.com, 2025

Vydala Grada Slovakia s.r.o.

Moskovská 29, Bratislava

ISBN 978-80-8090-983-3

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, Praha 7

ISBN 978-80-271-5629-0

ako svoju 9957. publikáciu

Zodpovedná redaktorka Mgr. Míra Kováčiková

Sadzba a zalomenie Josef Lutka

Fotografie dodal autor.

Počet strán 136

1. vydanie, Bratislava, Praha 2025

Vytlačila TISKÁRNA PROTISK, s.r.o., České Budějovice

Názvy produktov, firiem a pod., použité v tejto knihe, môžu byť ochrannými známkami alebo registrovanými ochrannými známkami príslušných vlastníkov, čo však nie je zvláštnym spôsobom vyznačené.

Postupy a príklady v knihe, rovnako aj informácie o liekoch, ich formách, dávkovaní a aplikácii sú zostavené s najlepším vedomím autorov. Z ich praktického uplatnenia nevyplyývajú pre autorov ani pre nakladateľstvo žiadne právne dôsledky.

ISBN 978-80-271-7848-3 (ePub)

ISBN 978-80-271-7847-6 (pdf)

Obsah

Predslov	7
Úvod	9
1 Kto môže byť hrdina?	11
1.1 Philip Zimbardo: taxonómia hrdinstva podľa psychológa	12
1.2 Paul Johnson: výber hrdinov podľa historika	15
1.3 Joseph Campbell: tisíc tvárí hrdinu podľa religionistu	17
2 Hrdina od staroveku po súčasnosť	20
2.1 Hrdinovia staroveku	20
2.1.1 Najstarší hrdina – Gilgameš	23
2.1.2 Chlapec z rieky – Mojžiš	25
2.1.3 Zlodej ohňa – Prometheus	28
2.1.4 Kráľovná Boudica	31
2.2 Hrdinovia stredoveku	33
2.2.1 František z Assisi, bosý svätec	34
2.2.2 Panna Orleánska, Jana z Arku	37
2.2.3 Krištof Kolumbus, Don Quijote oceánu	38
2.2.4 Tomáš Morus, muž pre všetky ročné obdobia	42
2.3 Hrdinovia novoveku	45
2.3.1 Albert Schweitzer, biely duch Lambaréné	46
2.3.2 Mysliace srdce Esther Hillesumovej	48
2.3.3 Prvá pochodeň Jan Palach	50
2.3.4 Roméo A. Dallaire, rozhodnúť sa	52
2.4 Hrdina ako symbol prúdu masovej kultúry 21. storočia	55
2.4.1 Superman	56
3 Analytická psychológia a archetyp hrdinu	59

4 Kto je hrdina?	62
Pokora a služba vojaka Antonína Havlína	63
Sebadarovanie kňaza Juraja Sedláčka	70
Pozdvihnúť druhých a profesor Ján Košturiak	79
Odvaha a nezávislosť lekára Jaroslava Václavka	87
Služba druhým v prachu africkej buše a lekárka Katarína Mulama	96
5 Ako sa stať hrdinom?	108
5.1 Vzdor a vlastná nezávislosť	110
5.2 Odvaha podstúpiť riziko	115
5.3 Sebaapresahujúci cieľ	118
5.4 Služba druhým	120
Záver	122
Doslov	125
O autoroch	127
Zoznam bibliografických odkazov	129

Predslov

Niekoľko mesiacov po vypuknutí vojny na Ukrajine prišiel za mnou mladý muž okolo tridsiatky so žiadosťou o rozhovor. „*To, čo vám teraz poviem, vyznie zvláštne, ale prosím, nepokladajte ma za blázna,*“ začal na úvod. „*Keď vypukla vojna na Ukrajine, začal som závidieť mladým Ukrajincom.*“ Pravdepodobne som nevedomky vypleštil na neho oči, pretože sa hneď začal ospravedlňovať. „*Viete, oni majú teraz zmysluplný dôvod pre niečo zomrieť a ja neviem nájsť zmysel, pre ktorý žiť.*“

Tento príbeh mladého muža je v niečom symptomatický pre človeka západnej kultúry, človeka, u ktorého absentuje vášeň a idea, teda nejaké hlboké osobné presvedčenie, založenie života na niečom, čo by prekračovalo len tú bezprostrednú vôľu na prežitie. V tejto existenciálnej rovine teda chýba niečo, čo by sme vnímali ako posvätné, nejaký ideál, ktorý by náš život obdaroval zmyslom, určil mu hodnoty a smer. Žijeme akoby bez obsahu, hlbšieho záujmu a pevného streda. Kierkegaard hovorí, že naša západná civilizácia sa stala spoločenstvom masy, kde všetci sú uprataní a nivelizovaní. Tento človek masy má vždy len sprostredkovaný vzťah k realite života, vždy sa len obhliada, neustále sa porovnáva a následne buď závidí tým, ktorí sa rozhodli dotýkať sa života priamo a meniť beh dejín, alebo častejšie zhadzuje úspechy druhých v neustálej kritike a hejtovaní všetkého a každého, kto je už len svojou existenciou výčitkou jeho banálnej a malichernej existencie.

Čo sa však stane, ak do tejto nivelizovanej mentality zavíta hosť, skutočný hrdina, ktorý pozná vášeň života, a preto nerozumie hedonistickej spoločnosti znudeného človeka západu, ktorý svoje najväčšie hrdinstvo prejaví v zbalení ďalšej obete alebo v kúpe nového auta, či „hrdinského“ komentára na sociálnej sieti odoslaného z bezpečného priestoru svojej obývačky? Čo ak tento hosť, skutočný hrdina, pozná vyššie city a hodnoty? Tento hosť skúsil v živote svoje hranice, ale aj prekonal prekážky, a preto mu nie sú cudzie cnosti ako sebaoprávanie, sebaobetovanie, či sebaobetovanie. Nežije len prítomnos-

t'ou, netúži mať všetko lacno, tu a teraz, vie, že za skutočný život sa platí vysoká cena a je ochotný ju zaplatiť. Niežeby znudený človek západu nemal ciele. Má, banálne, ploché, príliš horizontálne, ktoré sa transformujú do akéhosi davovo získaného narcizmu a samotné ciele sa stávajú samolúbymi, sebauspokojujúcimi a náramne egoistickými, a tak sa všetko a všetci stávajú len prostriedkami na ich dosiahnutie. To, čo západný znudený človek potrebuje, je metaciel', cieľ, ktorý prevyšuje všetky tie čiastkové malé ciele všedného dňa a ktorý tie čiastkové bude priamo ovplyvňovať a modelovať.

Ideál, vášeň, transcendencia, prekračovanie seba samého vedú hrdinu od horizontály k vertikále bytia. Kniha psychológa Tomáša Poláčka, ktorú držíte v rukách, skúma podstatu toho, čo je hrdinstvo. Ponúka nielen reflexiu čisto mužskej témy, ktorá sa dotýka jadra osoby muža, ale ponúka aj živé príbehy mužov a žien z mäsa a kostí, ktorí žijú vedľa nás, a ktorí túto cestu nastúpili. Kus po nej už prešli a sú inšpiráciou pre tých, ktorí tú odvahu vykročiť ešte nenašli.

Jaroslav Leopold Jablonský

Úvod

Moyers: „Ale potrebuje vôbec dnešná spoločnosť hrdinov?“

Campbell: „Ja myslím, že áno.“

Moyers: „Prečo?“

Campbell: „Pretože musí mať k dispozícii nejaké vzory, ktoré by jej pomohli prekonať silné trieštivé tendencie, ktoré ju ohrozujú, a zjednotili by ju k nejakému spoločnému zámeru.“¹

Hrdinské činy sa dnes netešia serióznemu záujmu psychológie či inému odboru spomedzi humanistických vied. Hrdinovia a hrdinstvo sú, zdá sa, najlepšie zachytené a opísané v literatúre, umení, mýtoch a aktuálne v kinematografii. Mnohé zverejnené výskumy s obľubou dokumentujú poklesky ľudskej existencie: vraždy a samovraždy, zločiny a kriminalitu, odsúdených a obvinených, úroveň chudoby a výskyt schizofrénie v populácii. Podobné kvantitatívne alebo kvalitatívne výskumy o pozitívnej činnosti človeka absentujú. Nevedieme záznamy o tom, koľko skutkov dobročinnosti, láskavosti alebo súcitu sa v priebehu roka medzi ľuďmi vyskytne. Občas sa však dopytujeme o nejakom hrdinskom čine. Raritný charakter takýchto správ nás vedie k tomu, že chápeme hrdinstvo ako niečo neobvyklé a výnimočné (Zimbardo, 2014). Klinický psychológ J. B. Peterson (2023) hovorí, že hrdinstvo je vzácné, pretože vyžaduje dobrovoľné obetovanie istoty, ktorú podporuje skupina. Podľa Petersona (2023) je hrdinstvo tvorivá cesta, ktorá vedie k novému objavu a ten zahŕňa živý prvok kultúry – inšpiráciu, obnovu a pokrok. „*Ten, kto koná tvorivo, prijme rolu hrdinu a postaví sa mimo ochrannej enklávy histórie alebo dokonca proti nej*“ (Peterson, 2023, str. 431).

Obnovený záujem o význam pomenovania toho dobrého v ľudskej povahe pramení z výskumu a empirickej dôslednosti pozitívnej psychológie. Toto hnutie, v čele ktorého stojí Martin Seligman a jeho kolegovia, vytvorilo paradigma smerujúcu k zdôrazneniu toho pozitívneho v ľudskej povahe (Zimbardo, 2014).

¹ Campbell, J., Moyers, B. *Síla mýtu*. Praha 2016; str. 173.

V súčasnosti prijaté profily hrdinstva zdôrazňujú predovšetkým fyzické nebezpečenstvo bez toho, aby dostatočne poukazovali na ostatné súčasti hrdinských činov, ako je ušľachtilosť účelu a skutky osobnej obety. Ak vychádzame z analýzy ľudských cností od pozitívnych psychológov, existuje súbor šiestich hlavných kategórií cnostného správania, ktoré sa teší platnosti naprieč kultúrami. Kategórie zahŕňajú: múdrosť a vedomosti, odvahu, ľudskosť, spravodlivosť, umiernenosť a transcenciu (Zimbardo, 2014).

Hrdinstvo púta našu pozornosť na to, čo je v ľudskej povahe správne. Generačne uchováваме hrdinské príbehy, pretože slúžia ako silná pripomienka toho, že ľudia sú schopní odporovať zlu, odolávať pokušeniu, prekročiť priemernosť a všímať si výzvy k akcii, keď ostatní sklamali. Väčšina príkladov hrdinstva, ktoré poznáme z histórie, zdôrazňuje odvažné činy, udatnosť a riziko smrti. Podľa psychológov Alice Eaglyovej a Selwyna Beckera je pravdepodobnejšie, že niekto bude považovaný za hrdinu, keď sa k odvahe pridáva ešte ušľachtilý cieľ.² Myšlienka ušľachtilosti ostáva často v hrdinstve nevyslovená. Všeobecne platí, že ohrozenie života a zdravia alebo osobná obeť je oveľa ostentatívnejšia. Hrdinský ideál slúži ako téma od čias dávnych eposov až po modernú žurnalistiku (Zimbardo, 2014). Historička Lucy Hughesová-Hallettová (2004) definuje hrdinu ako niekoho: „...*kto môže obetovať seba samého, aby ostatní mohli žiť, alebo aby on sám mohol navždy žiť v spomienkach ostatných. Je to prejav znamenitého ducha. Hrdinstvo je spojené s odvahou a čestnosťou a s pohrdaním obmedzujúcimi kompromismi, prostredníctvom ktorých nehrdinská väčšina riadi svoje životy. Hrdinovia sú schopní niečoho významného – poraziť nepriateľa, spasíť boj, uchrániť politický systém, dokončiť cestu – , čo by nikto iný nedokázal vykonať*“ (Hughes-Hallett, 2004, str. 361). Túžba riskovať vlastnú existenciu a povest' výmenou za trvalé uznanie naprieč generáciami sa môže zdať ako relikvia zo zabudnutej doby, napriek tomu si stále zaslúži serióznú úvahu pri našom posudzovaní moderného hrdinského správania.

² Eagly, A., Becker, S. *Comparing the Heroism of Women and Men*. American Psychologist 2005; 60: 343–344.

1 Kto môže byť hrdina?

„Hrdina je niekto, kto obetoval život niečomu väčšiemu, než je on sám. Morálnym cieľom hrdinstva je položiť život za svoj ľud, zachrániť nejakého človeka alebo podporiť nejakú ideu. Hrdina sa za niekoho alebo za niečo obetuje – v tom je morálka hrdinského činu.“³

„My dnes oslavujeme skôr celebrity než hrdinov.“⁴

Zdá sa úplne logické a prirodzené, že v súvislosti s hrdinstvom nám najskôr napadne riziko alebo obeť. Rizikovou zložkou hrdinstva môže byť akákoľvek vážna hrozba pre kvalitu života. Hrdinstvo môže zahŕňať nemenné správanie tvárou v tvár známemu dlhodobému ohrozeniu zdravia alebo závažným finančným dôsledkom, hrozbe straty sociálneho alebo ekonomického postavenia alebo vylúčenia zo spoločnosti (Zimbardo, 2014). Vo svojej knihe *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America* (1992) Daniel Boorstin popisuje moderné splývanie hrdinov s celebritami. „*Keď sa pred dvesto rokmi objavil skvelý muž, ľudia v ňom hľadali Boží zámer; dnes hľadáme jeho tlačového hovorca... Medzi ironickými frustráciami našej doby nie je nič mučivejšie než toto úsilie o uspokojenie našich extravagantných nádejí v ľudskú veľkosť. Márne nútime desiatky umelých celebrit vyrastať tam, kde príroda zasadila iba jedného hrdinu*“ (Boorstin, 1992, str. 45). Nie všetci bojovníci alebo svätci sú hrdinovia. Hrdina musí stelesňovať kombináciu rozvážnej ušľachtilosti a potenciálnej obete. Za svoje hrdinské činy sú odmeňovaní rôznymi spôsobmi, pokiaľ ale tušia dodatočný zisk už v dobe svojho činu, nutne musia byť diskvalifikovaní zo statusu hrdinu. Pokiaľ sa však dodatočné zisky objavia až následne po čine bez predchádzajúceho očakávania alebo motivácie k ich dosiahnutiu, skutok stále kvalifikujeme ako hrdinský. Hlavné je, že hrdinský čin je sociocentrický, a nie egocentrický (Zimbardo, 2014).

³ Campbell, J., Moyers, B. *Síla mýtu*. Praha 2016; str. 166.

⁴ Campbell, J., Moyers, B. *Síla mýtu*. Praha 2016; str. 172.

Hrdinstvo môže byť definované pomocou štyroch kľúčových rysov:

1. musí byť dobrovoľné,
2. musí zahŕňať riziko alebo potenciálnu obeť, ako napríklad hrozbu smrti, bezprostredné ohrozenie fyzickej integrity, dlhodobé ohrozenie zdravia,
3. musí ísť o službu človeku, viac ľuďom alebo komunite,
4. nesmie zahŕňať očakávaný zisk (Zimbardo, 2014).

Hrdinstvo v službách vznešenej myšlienky obvykle nie je také dramatické ako hrdinstvo spojené s fyzickým nebezpečenstvom. Hrdinstvo spojené s fyzickým nebezpečenstvom je často výsledkom náhleho rozhodnutia, okamžitej akcie. Ďalej obvykle zahŕňa pravdepodobnosť, ale nie istotu, vážneho zranenia alebo smrti. Na druhú stranu sa dá argumentovať, že niektoré formy občianskeho hrdinstva sú heroickejšie než formy hrdinstva s ohrozením života. Ľudia ako Nelson Mandela, Martin Luther King jr. a doktor Albert Schweitzer sa ochotne a vedome každý deň počas svojho dospelého života podrobovali skúškam občianskej aktivity. Civilní hrdinovia obvykle majú príležitosť dôkladne preskúmať svoju činnosť a zvážiť dôsledky svojich rozhodnutí. Všetci sa mohli rozhodnúť vzdať záležitosť, za ktorú bojujú, pretože náklady vložené do ich konania sa stali prílišným bremenom, a napriek tomu to neurobili. Každý z týchto jedincov riskoval kvalitu svojho života na mnohých úrovniach. Ich činnosť mala vážne dôsledky: zatknutie, väznenie, mučenie, nebezpečenstvo, a dokonca aj vraždu (Zimbardo, 2014). Môžeme teda konštatovať, že hrdinstvo je pohrdanie nebezpečenstvom, a to nie z neznalosti alebo bezohľadnej ľahkomyselnosti, ale z ušľachtilej oddanosti niektorým významným cieľom.

1.1 Philip Zimbardo: taxonómia hrdinstva podľa psychológa

Na základe uvedených poznatkov o hrdinstve vytvoril sociálny psychológ Zimbardo spolu s psychológom Zenom Frankom taxonómiu, ktorá pozostáva z dvanástich kategórií hrdinstva. Taxonómia rozlišuje dve podkategórie vojenského typu hrdinstva a desať podkategórií civilného hrdinstva so sociálnym rizikom a uvádza odlišné charak-

Taxonómia hrdinov podľa Zimbarda (2014, str. 545–547)

Subtyp	Definícia	Riziko/obeť	Príklady
1. vojenské hrdinstvo s fyzickým nebezpečenstvom	vojaci alebo záchranári, ktorí sú opakovane vystavení vysoko rizikovým situáciám	vážne zranenie smrť	Achilles držiteľia Medaily cti admirál James Stockdale
2. civilné hrdinstvo s fyzickým nebezpečenstvom	občania, ktorí preukážu snahu o záchranu ostatných pred smrťou, zatiaľ čo nasadzujú svoj život	vážne zranenie smrť	držiteľia Carnegieho ceny Lekári bez hraníc
3. náboženské postavy	oddaná, celoživotná služba stelesňujúca najvyššie zásady alebo presadzuje nové náboženské základy	obeta asketickému životu narušenie ortodoxného názoru	Buddha Mohamed sv. František z Assisi Matka Tereza
4. politicko-náboženské postavy	náboženský vodcovia, ktorí sa dali na politiku, aby spôsobili rozsiahlejšie zmeny alebo politici s hlbokým systémom duchovných názorov	vražda väzenie	Gándhí Martin Luther King jr. Nelson Mandela Reverend Desmond Tutu
5. mučeníci	náboženské alebo politické postavy, ktoré pri službe vedome vystavujú svoj život nebezpečenstvu	istá alebo takmer istá smrť pri službe ideálu	Ježiš Sokrates Johanka z Arku José Martí Steve Biko
6. politickí alebo vojenský vodcovia	vodca národa alebo skupiny v komplikovanom období, slúži jednote národa, poskytuje univerzálne vízie	vražda opozícia zbavenie úradu očierňujúce kampane väzenie	Abraham Lincoln Robert E. Lee Franklin Roosevelt Winston Churchill Václav Havel

Taxonómia hrdinov podľa Zimbarda (2014, str. 545–547)

Subtyp	Definícia	Riziko/obeť	Príklady
7. dobrodruh, prieskumník, objaviteľ	jedinec, ktorý skúma neznáme oblasti a pri tom nasadzuje život	fyzické zdravie vážne zranenie smrť strata príležitosti	Odysseus Alexander Veľký Amélia Earhartová Jurij Gagarin
8. vedecký hrdina	jedinec, ktorý skúma nové oblasti vedy, používa nové vedecké metódy a objavuje informácie, ktoré sú užitočné pre ľudstvo	neschopnosť presvedčiť verejnosť o dôležitosti zistenia profesionálne vylúčenie finančné straty	Galileo Galilei Thomas Alva Edison Mária Curie Skłodovská Albert Einstein
9. dobrý samaritán	jedinci, ktorí pomáhajú v núdzi, situácia nesie značné prekážky	sankcie od autorít väzenie mučenie smrť vylúčenie zo spoločnosti	záchrancovia Židov počas holokaustu Harriet Tubmanová Albert Schweitzer Richard Clark Richard Rescola
10. hrdina navzdory nepriazni osudu	jedinci, ktorí prekonajú hendikep alebo nepriaznivé podmienky a sú vzorom	zlyhanie odmietnutie pohrdanie závisť	Horatio Alger Helen Kellerová Eleanor Rooseveltová Rosa Parksová
11. byrokratický hrdina	zamestnanci veľkých organizácií v kontroverzných sporoch, obvykle zahŕňa pevné obhajovanie zásad napriek tlaku	vybudovaná kariéra vystavená riziku profesionálne vylúčenie finančné straty strata dôveryhodnosti zdravotné riziko	Louis Pasteur Edward Tolman Barry Marshall